

Юлія Васильчук,

студентка магістратури

ННІ філології та журналістики.

Науковий керівник: **Г. І. Гримашевич,**

кандидат філологічних наук, доцент.

Повір'я, звичаї та обряди, пов'язані з ткацтвом

У статті представлено етнолінгвістичний матеріал, зібраний у середньополіських говірках Олевського району Житомирської області, пов'язаний із ткацтвом – одним із найдавніших промислів поліщуків.

Ткацтво як один із народних промислів здавна було в полі зору етнографів. Номінація ткацтва стала предметом лінгвістичного дослідження набагато пізніше. Усе ж зараз ми можемо констатувати, що як один із народних промислів, який зазнає значних змін упродовж останніх років, що може призвести до цілковитого його зникнення, ткацтво привертає увагу як мовознавців, які на різних теренах українського діалектного континууму досліджують цю тематичну групу лексики, так і етнографів, етнологів, культурологів.

З етнографічного погляду ткацтво досліджували такі вчені, як В. Бондарчук, О. Боряк, Н. Володимирська, М. Костриця, Н. Костриця, А. Курилович, А. Нестер, Н. Лебедева, Н. Охріменко, М. Павлова та ін.

До ткацької лексики зверталися мовознавці, зокрема М. Безкишкіна, Н. Венжинович, К. Глуховцева, І. Ніколаєнко, Л. Терешко, Ш. Фодов та ін.

Розглядаючи ткацтво в його діахронічному розвитку, учені зробили висновок, що воно є одним із найдавніших та найпоширеніших промислів українців, відзначили, що головним матеріалом для ткацтва був льон, який проходив багатоступеневу обробку: вирощування, збір, м'яття, чесання, снування, навивання, плетіння і власне ткання.

Об'єктом нашого дослідження є тематична група лексики ткацтва в середньополіських говірках Олевського району Житомирської області. За допомогою експедиційного методу зібрано лексику, пов'язану з ткацтвом, у говірках с. Артинськ (А.), с. Озеряни (О.), с. Білорочівці (Б.), с. Лопатичі (Л.) та с. Кам'янка (К.).

О. Гура зазначає, що «вірування й магичні дії, пов'язані з прядінням і ткацтвом, належать до архаїчного пласту народної традиції» [3].

На досліджуваній території було відомо чимало повір'їв, пов'язаних із вирощуванням льону. Його сіяли ранньою весною, бо вважали, що льон буде густішим, якщо «*'в'ігрейец':а под с'н'єгом*» (Б.). Сівба льону регламентувалася днем (вівторок чи п'ятниця) та фазами місяця. Коноплі ж сіяли не раніше, ніж на Благовіщення. За традицією висівати коноплі чи льон мали лише чоловіки, бо вважали, що «*'женска ру'ка 'може при'нес'ти' неўро'жай*» (О.) не тільки для льону та конопель, а й для інших посівів.

Існувала віра в демонічну силу «*'закрутоў 'або за'ломоў*» (Б.) зі стебла коноплі або ниток. Вони символізували відмирання, підкидалися на ниви, щоб був неврожай. Найчастіше їх підкидали відьми або ті, хто «*во'ди'ўс'а з хвос'тати'м*» (А.). «*Ме'н'і йак заў'йазано*» або «*заў'йазали св'єт*» (К.), – говорили в народі в давнину. Тому сіяння льону було обрядом, під час якого перед початком сівби підкидали вгору крашанку, яку потім з'їдали. Для того, щоб льон був густішим, швидко ріс та гарно зростав, зберігати насіння льону та конопель рекомендували в мішечках із тонкої вибіленої тканини. Гарні господині оздоблювали мішечки вишивкою з червоних ниток, оскільки «*'к'расні'й цв'єт – це цв'єт 'ж'ізн'і*» (Б.). Зазвичай ці мішечки, зв'язані стрічкою докупи, ховали до посіву на теплому припічку. Якщо за зиму мішечки з насінням «*под'точувала м'іш'ва або нас'е'ком'і'є*» (Б.), то це було поганою прикметою, що передвіщала поганий урожай.

Вирощували льон спеціальних сортів, у яких було тонке й невисоке стебло – «*'лушч'ік*» або «*'прос'т'ак*» (Л.). Коноплі також були різні: вони мали чоловічі й жіночі стебла. Їхнє збирання також різнилося. Вважали, що

чоловічі стебла (плоскінь) потрібно було зрізати з більшою обережністю, бо вони дозрівають раніше, а волокно з них ніжніше. Жіночі стебла (матірка) – значно грубіші, їх виривали восени, в'язали в невеликі пучки, обмолочували й мочили 3 тижні. Вимочували коноплі в ставках, копанках, ямах і річках, після чого сушили й били. Льон вимочували так само, як і коноплі, або стелили тонким шаром на лузі. Перед цим просили у *«вод'аник'оў і ру'салок не к'расти л'он, а охра'н'ат' його од чу'жи'х»* (Б.). Натомість за це обіцяли *«пода'ри'т' полот'но на 'нову о'дежу»* (Б.).

Дозрілий льон вибирали, молотили, слали на лузі, качалися по траві промовляючи: *«Ди'в'іс', б'еж'іт' воўк, щоб буў л'он б'єли', йак шоўк»* (Л.).

Тріпаючи льон, дівчата розпускали коси, *«щоб л'он буў ха'роши'й і 'коси' ха'роши'є»* (А.). Вирощування й обробка льону та конопель – це тяжка й виснажлива праця, яка майже повністю лежала на жіночих плечах, хоча засівання льону було чоловічою справою.

Сушили коноплі та льон на сонці, а в лісових районах – у спеціальних сушках. Після сушіння їх тіпали – відділяли кострицю від волокна. Цей процес проходив таким чином: жменьку конопель або льону ділили на ручайки, ламали, тріпали об стовпи або дошку, м'яли на бительні й на завершення терли на терниці. Після цього волокно микали на гребені, надаючи кожній волокнині одного напрямку. З готового волокна микали мички, котрі для прядіння вичісували дерев'яною гребінкою, щетиною або металевими щітками. Микати мички заборонялося в четвер після обіду та в п'ятницю; цю роботу намагалися закінчити в суботу, щоб мичка не залишалася в гребені. Не можна було залишати мичку недопряденою на ніч: *«Йак 'буде ночу'ват' 'ми'чка, то суд'ба при'й'де і за'путає ту 'ми'чку»* (К.). З нечесаного волокна пряли нитки для ткання грубішого полотна, добре вичесаним воно вважалося тоді, коли, пущене на воду, воно не залишало ніякого сліду. Якщо мичка, пущена на воду молодою господинею, тонула, то це передвіщало біду або неприємності.

У процес ручного прядіння льону входить насамперед підготовка волокон для ткацтва. У поліському побуті стебла вимочених і висушених конопель спочатку обробляли на бительні та терниці. З відім'ятих волокон робили мичку, яку начісували на гребінь для прядіння. Якість майбутнього прядива також залежала від матеріалу, з якого був зроблений гребінь.

Виготовлення прядива та тканин належало до важливої сфери домашніх занять кожної сім'ї: ткали рушники, скатертини, тканини для виготовлення одягу. Уміння добре прясти та ткати було необхідним для дівчини на виданні. До цих занять привчали з раннього дитинства. За звичаєм, прядку дівчині дарував батько або брат уже в 6-7 років, коли мати вирішувала, що їй треба *«ў'ходи́т' у 'розум»* (Б.). Дівчата, зазвичай, пряли на вечорницях, збиралися разом у спеціальній хаті. Туди ж приходили й хлопці, щоб розважати дівчат. Під час вечорниць співали веселих пісень, щоб прядиво було гарним. Починали прясти після закінчення польових робіт. Процес прядіння складався з того, що вичесану за допомогою металевої щітки *«ж'мен'ку воло'ч'іли'»* (Л.) – розправляли, робили куделю, яку пряли на веретено, доводячи товщину нитки до товщини волосини. Зазвичай, чим тонша була нитка, тим ніжніша виходила тканина. Саме прядіння проходило таким чином: лівою рукою пряха смикала кудель, правою приводила веретено в обертання, тим самим скручуючи волокно в нитку. Готову нитку намотувала на долоню лівої руки, а з неї перемотувала на веретено, поставлене на коліно. Після цього нитку на вершині веретена затягували петлею, потім знову смикали прядиво, й усе повторювалося спочатку. Напрядене веретено підсушували, щоб нитка не *«кош'лати'лас'»*. З веретена через порожнисту трубочку з отвором її змотували в клубок. З двох веретен або з двох клубків нитки переносили на снівницю, знявши зі снівниці, їх обливали завареним борошном і сушили. Веретено уявлялося в народі як символ життя, тимчасовості, Великої Богині (матері), стрижня, на якому обертається небо: *«поча'ло кру'ти'ц':а і 'в'ікрути'лас'а Земл'а»* (Б.). Оскільки формою веретено трохи нагадує змія, а останній порівнювався з культом

померлих предків, то комплекс веретено-змій мав медитативну функцію стосовно світу людей і світу померлих [1]. Веретено було атрибутом лікувальної магії. Гострим кінцем його обводили навколо хворого, лікуючи лишай, випікали бородавки тощо. «З'найуч'їє 'л'уди!» (Б.) вміли лікувати за допомогою веретена також інші серйозні захворювання. Творцем «н'ітк'ї 'ж'із'н'ї» (К.), яка прядлася на веретені, у слов'ян вважали богиню Макош, яка в християнстві була замінена Параскевою-П'ятницею, свято якої в давнину святкували 28 жовтня [2]. На Поліссі відомо багато повір'їв, пов'язаних зі Святою П'ятницею. «Св'а'та П'ятн'їца 'ходи'т' по земл'є в 'образ'е 'жбнк'ї. Усе 'т'єло 'нейі з'ранене 'голкам'ї, вере'тенам'ї, по'кол'ене г'ребн'ам'ї од 'того, шо нару'шайец'а 'нейіній зап'рет ши'т', пр'асті, т'кат' у п'ятн'їцу» (Л.). Тому напередодні свята дівчата знімали нитку з веретена – уночі могла прийти прясти відьма та ще й П'ятниця могла покарати власницю прядки. Навіть золити було заборонено в п'ятницю – «'жбнка ў п'ятн'їцу зо'ли'ла та ї суд'бу свою ўто'п'їла» (А.). Найважливіша функція П'ятниці – оберігати родину від біди, приносити в дім радість, здоров'я, справедливість, достаток, дбати про духовну чистоту людини.

Предмети ткацького знаряддя супроводжували людину протягом тисячоліть, тому були для них священними, їх наділяли багатьма сакральними якостями. Вони мали велике оберегове, лікувальне та інші значення. Тому на предметах домашнього вжитку, особливо на вишитих рушниках, є стилістичні зображення веретен та гребеня: гребінь не лежить, а мовби рухається догори, що пов'язане з просторовою символікою. У поліському побуті функцінували спеціальні правила щодо використання гребеня: його не можна було класти на стіл, на вікно, на діжу, бо «'анг'ел не 'с'аде» (К.). Кожна господиня мала свій власний гребінь, який не можна було позичати комусь або давати до рук сторонній людині, оскільки від тривалого користування до гребеня «пере'ходи'ла 'маг'їя рук госпо'ди'н'ї» (Л.).

Гребінь розглядався як символ жіночої долі: новонародженій дівчині на ньому перерізали пуповину, щоб із неї вийшла добра прядильниця й вишивальниця. Дівчата під час ворожіння ховали гребінь під подушку зі словами: «*'сужени'ї, 'р'ажени'ї, при'ход' 'голову ч'е'сам'*» (А.). Гребінь клали до зерна під час засівок – «*шоб 'жито було гус'т'ейе*» (К.), використовували як оберіг від нечистої сили, хвороб. На Поліссі відоме використання гребеня як музичного інструменту. На нього клали тоненький папірець, щільно притискали до губ, сильно дули, при цьому наспівуючи певну мелодію. Виходило дуже добре. Таким чином, гребінь був предметом-символом давніх ритуалів, що входили до складу обрядів переходу в новий сезон, рік, нову вікову, шлюбну, соціальну групу, врешті, у життя і смерть. Було поганою прикметою, якщо гребінь викрадали, бо його могли застосовувати з поганою метою. Оскільки його вважали символом того дому, у якому він перебував, то з його допомогою зводилися «*наўрок'і*» (Б.) на худобу: корів, волів та ін.

Прядка, як і інші знаряддя праці, була наділена чітким сакральним значенням. Вона й досі відома в народі як символ життя й часу. Вертіння прядки породжує магічну силу, створює коло. Загалом колесо прядки – знак складний, містить у собі багато семантичних нашарувань. Найбільше відома його символіка, викликана ідеєю аналогії: колесо – сонце, поєднання уявлень про космічний і земний час, образ коловороту. Прядка була атрибутом міфологічної істоти-жінки [4]. Та й у самих назвах трудових процесів використовували поняття жіночого роду – «матірка», «вічка» (петлі для навивання основи).

У досліджуваних говірках відомі повір'я, пов'язані з прядінням. За одним із них, гребінь і веретено сам Бог показав людині, а прядку з колесом – Чорт. Заборонялося прясти в середу, п'ятницю та неділю. Якщо прясти в п'ятницю, то, як переповідала легенда: "*На 'тому с''в'ѐт'і 'будут' уст'ромл'ен'і ў 'серце ўс'ѐ вере'тена, шо 'жѐнка нап'р'ала за ўс'у сво'ю 'жи'зн'*» (А.), а якщо в неділю, то «*хвос'тати'ї га'н'ати'мец':а за 'тобойу з вере'теном у снах*» (А.). Перший клубок, який дівчина напряде, треба було

кинути у вогонь, «шоб н'ітка так 'б'істро н'р'алас', йак о'гон' го'ри'т'» (Б.). Це також було своєрідним цікавим обрядовим дійством у поліських віруваннях.

Ткали в основному жінки та дівчата, але чимало було ткачів-чоловіків, які іноді навіть краще справлялися з цією суто жіночою справою. Ткали, як правило, з ранньої весни до початку польових робіт. Ткати намагалися при повному місяці, у великі пости. У день, коли ставили кросна (ручний вертикальний ткацький верстат), у хаті обов'язково топилося, бо вологі нитки рвуться й по них погано ходить човник. Не всі жінки в селі вміли добре навивати кросна: для цього найчастіше запрошували вмілих майстринь. Для того, щоб кросна навивалися легко, майстрині промовляли певні словесні формули, які завжди передавалися з покоління в покоління. За народним повір'ям, не бажано, щоб за цією роботою спостерігав хтось сторонній. Вірили, що чужий погляд може призвести до того, що нитка буде або часто обриватися, або буде всяяна дрібними вузликами. У народі говорили: «Не даї, 'мати', 'замуж, де зати'кайут', а де посе'реди'н'і тчут'» (А.).

Тонко нарядена нитка потребувала й особливо дбайливої поведінки з нею під час ткання: треба, щоб легко ходив човник, щоб дошка ледь-ледь притискала нитку до нитки. Тоді полотно «аж світиться», крізь нього можна розглядати найближчі предмети.

Зняте з кросен виткане полотно полоскали у воді кімнатної температури й сушили, повторюючи це не менше 3 разів. Щоб нитки рівномірно розправилися, по вологому полотні, яке тримали на витягнутих руках, качали скляну кулю та прасували. Полотна ткали на ткацьких верстатах.

Процес ткання був завершальним етапом і вимагав особливих знань та навичок від господинь. Під час ткання остерігалися зурочення від сторонніх. Щоб уникнути цього, використовували різні обереги. Переважно ними були металеві гострі предмети: голка, ніж, ножиці, сокира, молоток. У куточки

вхідних дверей затикали одну або дві голки. Також із такою ж метою використовували ножиці, які в розкритому стані вміщували у верхній правий куток дверей вважаючи, що лиха людина не зможе переступити поріг цього дому. Іноді жінка прив'язувала ніж до пояса. Як оберіг застосовували також лляне насіння, яким посипали приміщення під час ткання. Для більшого захисту від «злих духів», щоб ті не могли перетнути «межі» й заподіяти «лихе» всім мешканцям цього дому, стелили під двері грубу лляну тканину прямокутної форми зі зрізами в кутках.

Майстрині найбільше остерігалися відьом, оскільки їх не можна було відрізнити від звичайних людей. Відьма намагалася взяти собі «чуже»: насіння, волокно, нитку перед початком будь-якого процесу для того, щоб потім мати «вільний доступ» до цього дому. Якщо їй це вдавалося, то позбавитися її впливу було дуже клопіткою справою для господарів. Тому будь-яка жінка намагалася захистити свій дім.

Отже, Полісся – одна з архаїчних зон Славії. Це край, де збережені традиції, форми та елементи народної культури й мови. Завдяки його розташуванню збереглися архаїчні риси на фонетичному та лексичному рівнях і досі, що дає змогу максимально зафіксувати як народні уявлення, так і мовні особливості цієї архаїчної території, зокрема й давні народні звичаї та повір'я, пов'язані з ткацтвом, які сягають сивої давнини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боряк О. О., Герасимчук О. В. Веретено і пряслиця у слов'янській міфологічній традиції // Народна творчість та етнографія. – 1990. – № 1. – С. 30-36.
2. Владимирская Н. Г. Материалы к описанию полесских народных представлений, связанных с ткачеством. Снование // Полесский этнолингвистический сборник. Материалы и исследования. – М., 1983. – С. 225-246.

3. Гура А. В. Материалы к описанию народных представлений, связанных с ткачеством, в зоне полеско-подляского пограничья // Восточнославянский этнолингвистический сборник: Исследования и материалы. – Москва, 2001. – С. 105-117.
4. Ніколаєнко І. Ткацтво східної Слобожанщини: реалії і легенди // Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів: Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАНУ, 2005. – С. 311-325.